

ИКОНОМИЧЕСКАТА МИСЪЛ: ТЪРСЕНЕ НА УСТОЙЧИВОСТ И АДАПТИВНОСТ

Проследени са условията, които предполагат промяна на икономическата мисъл и ново обяснение на наблюдаваните икономически реалности. Акцентирано е върху прехода от дискриптивна към нормативна икономическа теория. Направен е опит за обвързване на резултатите от теоретичния анализ с нашата собствена икономическа действителност.

JEL: B40

Обществените науки третират проблеми, свързани с развитието на обществото, с актуалните императиви на общественото съзнание, с параметрите на управление на обществените отношения в конкретното време. За разлика от природните науки присъща характеристика на обществените е промяната, динамиката. Обществените отношения не са замръзнала даденост, с времето и с развитието на производствените иновации те се модифицират и придобиват различни измерения. Удивително е как основните човешки възприятия остават константни за столетия, докато формите на техните проявления се променят драматично. Производствените иновации въздействат върху начина на живот на хората, върху тяхното битие, в резултат на което се променя начинът на възприемане на околната среда и на реалностите и в крайна сметка - всичко, което се обхваща в понятието обществени отношения.

В това е и същността на марксистката теория за икономическата динамика, синтезирана в популярната фраза и мото на материалистичната философия *“Битието определя съзнанието”*. Променя се производствената база като предпоставка за ново битие, променя се начинът на живот на хората, променя се ценностната система и оттам – отношенията между хората най-вече в контекста на производствените връзки. В немарксистката литература се поставя особен акцент например върху поведението на предприемача (Й. Шумпетер) или на стимулиращите функции на държавата (Дж. М. Кейнс) като предпоставки за разгръщане на творческия потенциал на субективния фактор. При всички случаи възлова категория е производствено-иновативната промяна, която формира новото съзнание.

Тук е неподходяща всякаква аналогия с механичната динамика. Мащабите на икономическа дейност могат да се разрастват и при относително статично стопанство. Следвайки Й. Шумпетер, може да се приеме, че “статичното стопанство не е в покой, то извършва оборот на икономическия живот”.¹

¹ Шумпетер, Й. Теория економического развития. Москва, “Прогресс”, 1982, с. 130. Могат да се посочат различни използвани в практиката терминологични варианти на релацията статика-динамика на икономическия процес, които по същество отразяват една и съща особеност (например прилаганата при социализма алтернативност екстензивно-интензивно развитие, или паралелът и различието между икономически растеж, от една страна, и икономическо развитие, от друга).

Статичното стопанство поддържа и възпроизвежда съществуващи пропорции и взаимодействия, докато особеното на икономическата динамика е в промяната на характера на протичането на икономическите процеси, в същностните характеристики на производството. Тази промяна се индуцира в недрата на производствената система и осигурява прогресивното постъпателно обществено движение най-вече чрез въздействие върху начина на мислене, управление и обществено поведение.

Икономическата наука е призвана да се справя със своеобразен парадокс на мисленето. На първо място, тя се стреми да обясни протичащите икономически събития и явления, да установи определени действащи закономерности. Това е нейната познавателна същност. Само по себе си познанието представлява предизвикателство за мисълта и оправдава положените интелектуалните усилия. Такъв познавателен характер имат например астрономически изследвания на далечното космическо пространство или знанието за праисторическото минало. При изпълнението на тази си функция икономическата наука върви по стъпките на събитията, изучава икономическите отношения такива, каквито са били, и установява действащи и доминиращи в изучавания период обществено-икономически закономерности. М. Фридман нарича такъв тип познание *позитивна наука*, т.е. систематизирано знание за това какво е.²

Съзерцанието и установяването на логически връзки и зависимости е само въвеждащата мотивация на икономическите изследвания. Вероятно по-важната функция (втора, последваща) на икономическата наука е изработването на предписания за управление на икономическите процеси с оглед постигането на определени обществени цели, т.е. за формиране на макроикономическа политика. Предписанията се базират на наблюдаваните реалности, но са насочени към бъдещето. В това се състои *парадоксът на икономическото мислене* – противоречивата същност на икономическото минало и бъдеще, от една страна, и необходимостта за управляване на непознатото бъдеще въз основа на неповторимото минало, от друга. В такива случаи неизменно се стъпва на плавното, гладко и еволюционно изменение на конкретните процеси, което далеч не е най-правдоподобното.³ Изучаването на сбъднатата се действителност формира познание за миналото, докато управленските предписания третират бъдещата

² *Friedman, M. Essays in Positive Economics. The University of Chicago Press, 1953, p. 3.* Фридман се позовава на позицията на Дж. Н. Кейнс от 1891 г., в която се разграничават три вида знание: "Позитивна наука – систематизирано знание за това, какво е; нормативна или регулативна наука – систематизирано знание относно критерия за това какво трябва да бъде; изкуство – система от правила за достигане на желани крайни показатели". Задача на позитивната наука е да изработи "...система от обобщения, които да могат да бъдат използвани за формулиране на коректни предвиждания за последствията от каквато и да е промяна в изходните обстоятелства" (с. 4, 39).

³ "... Еволюционната теория никога не би могла да ни постави в състояние рационално да предсказваме и да контролираме бъдещото еволюиране" (*Хайек, Ф. Фаталната самонадеяност. Грешките на социализма. С., "Отворено общество", 1997, с. 38*). Ф. Хайек отива дори по-далече с твърдението си, че "...еволюцията не може да бъде справедлива" (с. 101).

реалност. Но по думите на Гюте: “Ние живеем с миналото и умираме в миналото.”⁴ Строго логически погледнато, изучаването на миналото може да спомогне за формирането на предписания за управленски въздействия, но *ex post*, имащи отношение към миналото, и то с редица условности в смисъл на каква икономическа политика би трябвало да се приложи в миналото, за да се избягнат наблюдавани вече неблагоприятно оценявани развития. Условностите са свързани с промените в реактивните функции на обществото. Толкова повече подобен тип условности съществуват при третирането на бъдещето.

Промяната на обекта на изследване предполага съответна промяна в теорията за функциониране на обекта. Това е най-често наблюдаваната реалност в икономическата теория. От времето на А. Смит икономическата мисъл претърпя съществени корекции в стремежа си да обясни реалните факти и да изработи предписания за управление на икономическите процеси. Настройката на мисленето се адаптира към конкретните икономически реалности, но като правило след време трябва да се замества с нова теоретична подплата в съответствие с променящите се условия.

Всъщност най-трудният елемент от икономическата теория е изграждането на фундамента за *проглеждане в бъдещето* с оглед на възприемане на адекватни управленски въздействия. Тук става въпрос за макроикономическо управление, което изисква и предполага уточнението, че се третира преди всичко въпроси на разпределението и преразпределението на произведения продукт и тяхното въздействие върху протичането на съвкупния икономически процес. Чисто производствените процеси се подчиняват на закономерности, които са достатъчно негъвкави.⁵ Въпросът не е толкова в преодоляването на парадокса на икономическото мислене, а най-вече в отчитането на спецификата на икономическите процеси. Ситуацията е сходна на задачата на тежко екипиран водолаз, който се придвижва по тинесто и неустойчиво дъно. Когато водолазът и околната среда са в покой (статика), дори и при леко течаща вода тинята е утаена и съществува добра видимост. Водолазът решава да направи стъпка напред към предварително фиксирана позиция (динамика и промяна на управлението) и в момента, когато обемният му крак се отделя от тинестото дъно, водата се размътва, видимостта изчезва и желаната стъпка трябва да се направи *на тъмно*. Към всичко това се прибавя и неустойчивостта на дъното, което е възможно да променя непредвидимо конфигурацията си при движението

⁴ Цит. по *Ойкен, В.* Основные принципы экономической политики. М., “Прогресс”, 1995, с. 267. По-непосредствено и по-арогантно (както и в по-различен смисъл) се изказва Дж. М. Кейнс: “Дългосрочна перспектива всички ние сме мъртви”, т.е. в крайна сметка ни интересува настоящето.

⁵ “Законите и условията за производството на богатството имат характер на истини, свойствени на естествените науки. В тях няма нищо, зависещо от волята, нищо такова, което би могло да се измени” (*Милъ, Дж. С.* Основы политической экономии. Т. I, М., 1980, с.337). На тази трактовка обръща внимание Й. Шумпетер, когато противопоставя негъвкавостта и строгостта на производствените закони, от една страна, на “обществените по своята същност закони на разпределението”, от друга (*Шумпетер, Й.* Цит. съч., с. 68).

на водолаза. В крайна сметка стъпката е не само *на тъмно* по отношение на придвижването към предварително фиксирана точка, но е *на тъмно* по принцип, т.е. може да се насочиш към устойчиво оценяван терен, но при движението да настъпят чувствителни теренни деформации и пропадания.

Ситуацията не е окуражаваща за аналитично настроения икономист поради лабилността на използваните ориентири. В такива случаи на помощ идват опитът и изградената интуиция, както и погледът встрани. А. Маршал акцентира върху необходимостта икономистът да притежава достатъчно развито въображение,⁶ а според Й. Шумпетер интуитивната оценка на ситуацията надхвърля видимите доказателства.⁷ В паралелен поток друг водолаз се придържа към определен алгоритъм на поведение и той му осигурява успех. В друг случай прилаганият алгоритъм не води до добри резултати. Тези наблюдения повишават знанието и коригират очакванията. Никаква политика не гарантира успех в конкретната ситуация. На пръв поглед проблемите са сходни, но условията никога не са идентични - по същество всяко успешно управление притежава елементи на уникалност. Собственият опит и опитът на другите формират основите за оценка на ситуацията, осигуряващи относително приемливото придвижване напред. Сигурното е, че икономиката е динамична и движението напред е задължително.

Историята натрупа богат опит от успешни и неуспешни управленски ходове. Грандиозен завинаги ще остане проектът на ХХ век по налагането на централизираното планово стопанство. Марксистката икономическа доктрина беше изградена на логически издържана и безспорно изглеждаща социално приемлива и справедлива система за управление на икономиката и обществото, но стъпи *на кухо*. Практиката разруши красиво построената мисловна конструкция. И преди реалното прилагане на марксистките предписания икономистите-аналитици предвиждат отрицателните последствия, но човек вярва много повече на очите си, отколкото на ушите. Амбициите на управляващия елит не допускат съмнения тогава, когато моментът предлага уникален шанс. Заслужава да се отбележи например проницателният умозрителен икономически анализ на Дж. С. Мил в средата на ХІХ век на налагащите се тогава идеи за комунистическо управление на обществото, които не съумяват да попречат на установяването на централизирано тоталитарно стопанско управление в немалка част от света по-късно.⁸

⁶ "... Икономистът трябва да притежава три велики интелектуални качества – възприятие, въображение и здравомислие, но най-много се нуждае от въображение, за да съумее да открие тези причини на видимите явления, които са отделени или скрити от очите, и да си представи тези последствия на видимите причини, които са отделени и не лежат на повърхността" (*Маршалл, А. Принципы политической экономии*. Т. I. Москва, "Прогресс", 1983, с. 100-101).

⁷ "... В икономиката, както и в други науки, ние установяваме, че интуитивното долавяне на вътрешната логика на нещата надхвърля актуалните доказателства" (*Шумпетер, Й. История на икономическия анализ*. Т. II. С., "Прозорец", 1999, с. 319).

⁸ Дж. С. Мил акцентира на чисто човешките реакции както на управленско равнище, така и на изпълнителско. "Дайте на човека в гарантирано владение хладна, открита на всички ветрове скала, и той ще я превърне в градина; дайте му в аренда за девет години градина и той ще я превърне в пустиня" (*Милль, Дж. С. Цит. съч.*, с.448).

Таблица

Основни икономически школи през втората половина на XX век

Условни наименования	Основни представители	Характеристика
Кейнсианство	James Tobin Paul Samuelson Robert Solow	Пазарът може да подведе, да индуцира висока безработица и да възбуди икономическа криза. Основен инструмент за макроикономическо противодействие и регулиране са държавните разходи и държавният бюджет. Монетарната политика не е от особена полза.
Монетаризъм	Milton Fridman Karl Bruner	Монетарната политика е основен инструмент за управление и регулиране на пазарното стопанство. Фискалната политика е с подчинени функции и не е особено ефективна. Недостатък на монетарната политика са продължителните и непредсказуеми закъснения на ефектите.
Икономика на предлагането	Jude Wanniski Paul Roberts Arthur Laffer	Редукцията на данъчното натоварване създава стимули за повишаване на спестяванията и инвестициите, респ. на заетостта и икономическия растеж.
Реален бизнес-цикъл	Charles Plosser	Икономическата траектория се предопределя предимно от външни шокове. Икономиката се интернационализира и глобализира. Макроикономическото управление не е в състояние да неутрализира външните въздействия. Усилията трябва да са насочени към бързо и ефективно адаптиране към променената външна среда, към използване на международната конюнктура, както и (евентуално) към съкращаване на възможностите за възникване на външни шокове.
Неокласицизъм или теория на рационалните очаквания	Robert Lucas	Пазарът по принцип работи добре. Икономическите агенти и населението демонстрират добри възможности за ориентирване в действащата икономическа среда и за предвиждане на хода на икономическите процеси. Макроикономическото регулиране и активността на макроикономическото управление може повече да навреди, отколкото да бъде полезна.
Австрийска школа	Friedrich Hayek	Всички съзнателно оказвани интервенции на държавата независимо от подбудите са неприемливи, дори и опасни. Пазарът предопределя най-добрата икономическа траектория. Правителството трябва единствено да създава условия за максимално разгръщане на творческата индивидуална активност.
Нова икономика	Lawrence Klein Mathew Shane Terry Roe	Преструктуриране на производствените разходи от използвани материални ресурси към материализиран научен продукт. Икономическият просперитет се предопределя не от наличието на материални ресурси, а от равнището на осведоменост и материализиран научен потенциал, от реалните възможности за експлоатация на научните продукти. Националните усилия трябва да бъдат насочени към усъвършенстване на знанието и съкращаване на прехода от научни знания към производство.

Източник: Malabre, A. Lost Propets (An Insider's History of the Modern Economists). Harvard Business School Press, 1994, p. 222; Клайн, Л. Нова икономика? - Икономическа мисъл, 2000, N 4; Shane, M., T. Roe. The New Economy: Global Effects. Presented to the Fall Meeting of Project LINK, Oslo (Norway), Oct. 5, 2000.

Стремежът към устойчивост е присъщ за човешкото мислене и поведение. Животът обаче не обича спокойствието. Това е толкова по-вярно за време на бурно развиваща се научно-технологична мисъл. Вървейки по стъпките на събитията, икономистите все по-често трябва да преразглеждат и преосмислят наложени се парадигми.⁹ Основният цикъл на теоретично преосмисляне с времето се съкращава. Вече може да се твърди, че през 10-15 години се ражда и оформя нова икономическа мисъл като предпоставка за формиране на макроикономическа политика (вж. таблицата). Новото идва, но старото никога не отмира напълно. Извървеният път формира своеобразен фон, който спомага за открояване на краските, а и нерядко – за спираловидно връщане назад (например неокласицизъм и всякакви други течения с предлог нео-).

Действително класиците на икономическата мисъл (начело с А. Смит) продължават да водят за ръка всеки, който желае да навлезе в дебрите на икономическата наука. К. Маркс впечатлява със своя оригинален материалистичен прочит на икономическата история и динамика, макар че предписанията му за макроикономическа политика вероятно ще останат завинаги загърбени. Авторитетни икономисти в света вече не се афишират като кейнсианци, но Дж. М. Кейнс и неговата мисъл продължава да владее умовете. Монетаризмът отдавна престана да доминира, но управленският елит задължително се съобразява с неговите канони. Икономиката на предлагането, която се радваше на особена популярност по времето на Р. Рейгън,¹⁰ е изтласкана назад, но периодично тук и там в света неговите идеи се радват на внимание. Глобализацията настъпва безпардонно и управленският елит не може да си позволи да не наблюдава внимателно възникването на външни шокове и да бъде готов да реагира адекватно. Неокласицизмът се възприема нерядко като своеобразна екзотика на икономическата мисъл, но никой не може да си позволи да игнорира възможните перспективни оценки на икономическите агенти, както и да не отчита влиянието им върху протичането на икономическите процеси. Идеите

⁹ "Все пак вече би трябвало да е пределно ясно, че в икономическата наука нищо не е вечно" (*Гълбрайт, Дж.* Икономическата наука в перспектива. С., "Христо Ботев", 1996, с.199).

¹⁰ През 1980 г. Л. Съмърс (по-късно главен икономист на Световната банка и финансов министър при президента Б. Клинтън) оценява, че "... дори и при пълно премахване на корпоративния данък ще минат почти десет години, за да се повиши американското производство с един процент". Друг икономист, който съчетава академичната си кариера с практически опит в качеството на вицепрезидент на FED, посочва, че "... множество политици ще ви убеждават, че по-ниското корпоративно данъчно облагане ще пришпори инвестициите. Единственият проблем е, че това твърдение не се подкрепя от доказателства" (*Blinder, A.* Central Banking in Theory and Practice. The Lionel Robbins Lecture. The MIT Press, 1998, p. 9). По преценката на П. Кругман "... от намаляването на данъците при Р. Рейгън се възползваха предимно семейства с много високи доходи" (*Кругман, П.* Амбулантното благополучие. С., "Д. Яков", 1999; с. 113, 204). Вероятно след време ние у нас ще имаме не по-малко основания за подобен извод.

на Ф. Хайек са силно предизвикателство за управленския интелект и стоят перманентно в основата на формирането на макроикономически стратегии. Накрая, постулатите на новата икономика владеят умовете на интелектуалци и управленци, доколкото икономическото изоставане в съвременния свят се заплаща прекалено скъпо.

В крайна сметка съвременната икономическа мисъл се оформя като своеобразна *органична смесица от идеи и виждания*, в която периодично се извисяват и надделяват отделни възгледи. Принципите остават и времето ги потвърждава, но конкретните проявления се модифицират.

В търсене на философски камък за решаване на непрестанно изникващите икономически проблеми нерядко икономистите прибегват до използването на достатъчно комплицирана математическа техника (т.нар. *математизация*). Практиката обаче оценява прекалено пестеливо и съдържано получените резултати. Историята на икономическата мисъл подкрепя извода, че "...новата информация, а не новата техника (математическа и иконометрична – б. а., Г. М.) води до нови оценки и постановки в емпиричния икономикс".¹¹ Дори М. Фридман, който традиционно се проявява като поддръжник на количествените икономически изследвания, признава, че "...твърде често приложението на математиката в икономиката се използва, за да впечатлява, а не за да информира".¹²

Могат да се открият няколко основни причини, които водят до въздържана оценка на прилагането на количествените методи в икономическите изследвания.

На *първо място*, използването на усъвършенствана математическа техника може да установи определени принципни съотношения и взаимодействия, които се оказват не особено полезни за непосредствената практика. Характерно за този тип изследвания е всичко онова, което се включва в дисциплината "Математическа икономика". Строгите доказателствата за съществуване на решения на система от равновесни уравнения с непосредствен икономически смисъл попълват теоретичните познания и спомагат за изграждането на стройна теория, но само толкова. Аналогични са резултатите от прилагането на теорията на игрите в икономиката. Научната общност оценява по достойнство резултатите¹³ и те съдействат за фундиране на теоретичното икономическо мислене, но все пак остават настрана от нуждите на конкретната икономическа политика. Изследванията следват конструкцията "*ако – тогава*". Втората част - "*тогава*", е застъпена по-сериозно и е почти безпроблемна, докато първата част (*ако*) остава почти изключително условна и привнесена.

¹¹ Изказването се приписва също на Л. Съмърс и се цитира по *Backhouse, R. Economist and the Economy. The Evolution of Economic Ideas. Transaktion Publishers, 1993, p. 17.*

¹² *Fridman, M. Old Wine in New Bottles. - Economic Journal, 1991, Vol. 101, N 1, p. 36.*

¹³ Доказателство са присъжданите високи международни научни награди (Нобелова премия).

Второ, там и тогава, където и когато е необходимо приемането на определено икономическо решение, което е функция и отговорност на човешкия субективен фактор, комплицираните математически методи не са от особена полза. Намесата на човека превръща детерминираната система в стохастична и непредсказуема. Природните процеси са винаги и много по-предвидими, отколкото обществените. Ключова характеристика на човека е нестандартното мислене. Твърде често човек извършва на пръв поглед неразумни и безсмислени неща, които после променят чувствително живота и бита. Кой например е мислил сериозно навремето, че такова тромаво желязно чудовище като парния локомотив ще се превърне в основно транспортно средство? Или че преходът от грамадните централизирани компютърни системи в последната четвърт на XX век към персоналните компютри ще промени съществено начина на живот.¹⁴

Трето, практиката недвусмислено показва, че математическите конструкции винаги опростяват реалността, твърде често и като правило – до недопустима степен.¹⁵ Стремехът към максимално усложняване на икономическите модели с оглед на по-пълно отразяване на действителността остана необратимо в историята. Подобно увлечение потвърди необхватността на човешкия мир, моделите нараснаха до неподозирани мащаби, техническите проблеми по тяхното решаване ставаха все по-големи, но резултатите оставаха неудовлетворителни. Нито един иконометричен модел не е в състояние да реши чисто човешките проблеми, които са фокусирани в акта на избор на конкретно управленско решение на държавно равнище или при определянето на характеристиките на разменните икономически отношения. На нито един иконометричен модел не може да се припише отговорността за прието неудачно решение. Моделите могат да акцентират върху определени *тесни места*, или да подсказват едни или други последствия от приемането на дадено решение, но не са в състояние да определят например степента на обществена поносимост на едно или друго социално-икономическо напрежение.

Четвърто, изискванията, които математическите и иконометричните модели поставят пред разполагаемата информационна база, са практически неизпълними. Информацията трябва да бъде: 1) точна (без да конкретизираме понятието *“точност”*); 2) с възможно най-висока честота и 3) да е предоставена с минимално закъснение. Своеобразна аналогия може да се направи с

¹⁴ Поучителни истории за неограничените човешки възможности в областта на бизнеса могат да се намерят например в *Грос, Д.* Най-големите бизнес-истории на всички времена. “КИБЕА”, 2000.

¹⁵ Изчистването на зависимостите с оглед на формирането на *“работещ”* математически модел В. Леонтиев нарича *“имплицитно разсъждаване”*, т.е. неявно вграждане на неясни предположения. Й. Шумпетер добавя, че *“... опростяването може да се окаже равносилно на карикатура. А карикатурата може да бъде идеологически пристрастна...”* (*Шумпетер, Й.* История на икономическия анализ..., с. 381).

медицината – за добро лечение трябва да се постави точна диагноза, а последното предполага прецизна оценка на отделните параметри на човешкото здраве (температура, кръвно налягане и т. н.) към дадения момент и без особен времеви лаг. Най-много, което икономическата статистика може да направи обаче, е да даде определена ориентировъчна представа за състоянието на икономическите процеси, и то с разрежена честота и с чувствително закъснение. Дори изкушеният в математическите приложения в икономиката В. Леонтиев отбелязва, че стриктното прилагане на изискванията за статистическа надеждност към изходната информация "...разтяга (к. а., В. Л.) границите на доверителност толкова много, че свежда до нула емпиричната полезност на получените числени параметри". Каквото е качеството на входната информация, такова ще бъде и качеството на изхода.¹⁶

Трябва обаче да се признае, че независимо от трудностите при усвояването на комплицираната математическа техника и прекалено големия брой условности на приложението ѝ в икономическите изследвания, все пак много по-лесно, по-удобно и по-благодатно е да се занимаваш с подобен род кабинетно-моделни конструкции, отколкото да се оплетеш в невъзможните и нерядко объркани икономически теории. Още повече, ако трябва да опреш неизбежно до политически и етично-морални постановки и позиции. Известно е и мнението на един от пионерите в маргиналния анализ на потреблението У. Джевонс отпреди 150 години, че "...икономическата наука, ако трябва да бъде наука изобщо, трябва да е математическа наука".¹⁷ То обаче е направено в стремеж да се отдели икономическата наука от етично-морални съждения и политически решения – нещо, което по-нататъшната световна практика показва, че не е възможно да се направи. Математизацията е удобен параван за бягство от коментар на политически решения и идеологически подплати. Нашата собствена практика през 70-те и 80-те години на ХХ век показва например, че занимаването с т.нар. икономико-математическо моделиране предоставяше най-голяма свобода на интелектуално търсене, далеч и настрана от подозрителните погледи на официалните идеолози.

Посоченото е причината, поради която се наблюдава увлечение и приплъзване към неоправдана математизация на икономическата наука, най-точният израз на което е злоупотреба. Нерядко тя (математизацията) измества същността на проблема за макроикономическите решения. Акцентът преминава от разкриването на природата и спецификата на социално-икономическите отношения и в крайна сметка – на социално-икономическия просперитет, към изработване на софистицирани математико-

¹⁶ Леонтиев, В. Есета по икономика. С., "Христо Ботев", с. 52. Още Дизраели определя съществуването на "... три вида лъжи: лъжи, проклети лъжи и статистика" (Цит. по Кругман, П. Цит. съч., с. 159).

¹⁷ Цит. по Гълбрайт, Дж. Цит. съч., с. 157.

компютърни обяснения и предложения, които се отклоняват чувствително от конкретните реалности. Необходимо е да се намери мярката между качествени, от една страна, и количествени, от друга, съждения и решения, като балансът при всички случаи предполага водеща позиция на качествените съждения и решения. Вероятно справедливо В. Ойкен оценява разрастването на математизацията на икономическата мисъл като “упадък на теоретичното икономическо мислене”, което стои в основата на невъзможността на икономическата мисъл да обясни “актуалните конкретни проблеми”.¹⁸

Фактичната злоупотреба с използването на средствата на математиката в икономическите изследвания стои в основата на критиките към масираното приложение на математически методи в икономиката. Още А. Маршал препоръчва да се използва “...математиката като средство за стенографиране, вместо като средство за изследване”. Дж. М. Кейнс смята, че математическата икономическа теория е “чиста измислица”.¹⁹ Дискутирайки възможностите за неправомерно използване на макроикономиката Ф. Хайек изразява същността на нещата изключително точно – тя (самоизмамата) е “...окуражавана от широкото използване на математиката, което трябва винаги да впечатлява политиците, чужди на математическото образование, и което е наистина най-близко до практикуването на магия”.²⁰ Известно е и друго изказване на Хайек, според което иконометриците откриха своя философски камък (иконометриката), чрез който трансформират всякакви статистически редове във важни икономически зависимости.

Казаното далеч не означава, че математическата култура е ненужна и само обременителна за икономиста.²¹ Въпросът опира до начина и полето на използване на количествените методи. Различни области на икономиката се поддават с различен успех на математическо третиране. Сферата на непосредственото производство предоставя благодатна почва за преки количествени анализи (изследване на операциите). Изучаването на потребителското търсене също се поддава на математическо третиране, доколкото целите на отделния потребител могат да се формулират относително приемливо. Финансовите

¹⁸ “Нейните (на математизацията – б. а., Г. М.) начала, често правилни от формално логическа гледна точка, имат малко общо или нямат нищо общо с реалното стопанство. ... Силно изразена днес е тенденцията към чистото мислене, отдалечаването от конкретния предмет. Безгрижието, с което се игнорират и се оставят на историците историческите факти, е изненадващо” (Ойкен, В. Основи на националната икономика. С., “Лик”, 2001, с. 94).

¹⁹ Бухолц, Т. Живи идеи от мъртви икономисти. С., “Христо Ботев”, 1993, с. 178; Леонтиев, В. Цит. съч., с. 36.

²⁰ Хайек, Ф. Цит. съч., с. 134. Също на Ф. Хайек се приписват думите, че “...е недопустимо един икономист да заимства даден метод само заради успеха му в друга област...” (Цит. по Шумпетер, Й. История на икономическия анализ..., с. 77).

²¹ Цитираният вече В. Ойкен заключава, че “...същността или понятието за икономика не изключва мисленето в количествени показатели, а даже го прави необходимо” (Ойкен, В. Основи на националната икономика..., с. 356).

пазари предлагат оправдани предизвикателства към по-широкото използване на математически апарат. Там и статистиката е много по-богата, а и честотата на данните е възможно най-добра. Всякакви задачи за разпределение на ограничени ресурси също са добро поле за приложение на различен по вид математически инструментариум. Формализацията и различните видове математически техники са особено полезни при конструирането на разнообразни аналитични (за разлика от чисто статистически) икономически измерители. При макроикономическите анализи и предвиждания обаче въпросът стои по-различно.

*Макроикономическите прогнози са важен и необходим елемент при изработването на макроикономическата политика. Този вид прогнози не трябва да се възприемат като безусловни. Те нямат характер на отгатване на бъдещето и в този смисъл се различават съществено от (примерно) технологичните прогнози. Тяхното предназначение е да култивират определен усет и разбиране за конкретното протичане на икономическите процеси, да подпомогнат изследователя и управленеца да почувства икономиката. Стремешът е да се открият определени *тесни места*, да се предвиди появата и зараждането на социално-икономически напрежения, да се подготвят икономическите агенти за предприемани в бъдеще необходими управленски решения (прозрачност).*

Подобен вид прогнози в съвременния свят се извършват периодично (твърде често два пъти в годината) от всички международни финансови организации, както и от почти всички правителства. Формирането на бюджетните пропорции на национално равнище задължително се съпровожда с опит за по-отдалечен поглед в средносрочна перспектива. Прогнозите се отклоняват от реалната действителност и непрекъснато се коригират. Въпреки това обаче интересът към тях не спада, те са търсени и очаквани от специалистите.

При всички случаи макроикономическите прогнози представят условни предвиждания – в смисъл на последствие от възприемането на една или друга макроикономическа политика или от определено екзогенно влияние (например на динамика на външните енергийни цени, на основните валутни курсове и др.), т.е. изучават проблеми от вида *“какво – ако”*. Условността се изразява и в промяната на макроикономическите параметри в момента, когато се внедрява конкретно управленско решение. Икономиката променя конфигурацията си и реакцията на икономическите агенти оформя нова действителност. Последното в икономическата теория е известно като *“Критиката на Лукас”* и по-специално, че *“...икономическото поведение ще се промени в отговор на промяната в икономическата политика”*.²²

Спецификата на макроикономическото прогнозиране е осъзната в специализираната литература още през 80-те години на XX век, макар че

²² Цит. по Pressman, S. Fifty Major Economists. “Routledge”, 1999, p. 195.

нерядко се наблюдават очаквания и дори изисквания за формирането на безусловни макроикономически прогнози (много повече като инерция от широко разпространения смисъл на думата *прогноза*). Говорейки за опита на Норвегия през втората половина на XX век в областта на макроикономическото прогнозиране и програмиране, Л. Йохансен изрично посочва, че "...целта на такива проекции (макроикономически – б. а., Г. М.) е изучаване на последствията от едни или други хипотези, а не в описване на най-вероятните тенденции на развитието". Авторът обръща внимание на особеностите на социалните системи, при които прогнозите могат да окажат влияние върху очакванията на населението и икономическите агенти и да променят функционирането на конкретните процеси. Следователно "...прогнозата може да съдейства за изменение динамиката на самите прогнозируеми величини".²³

Същността на макроикономическите прогнози ги определя като маргинална оценка на конкретни управленски решения. Няма поставена крайна цел във вид на състояние, към което обществото се стреми, т.е. не се определят крайни желани параметри, към които макроикономическото управление насочва икономическата траектория (отсъства конкретен макроикономически критерий за оптималност). Ако следваме Ф. Хайек, трябва да се съгласим, че "животът няма друга цел, освен себе си". Всеки отделен индивид си формира свои собствени цели, които по необясним начин и в спонтанен порядък се комбинират на обществено равнище.²⁴ Прогнозата стъпва на наблюдавани величини и динамика и проектира въздействието на отделни управленски решения. В това е и смисълът на маргиналната икономическа философия – оценка на новите (променените) елементи на икономическата политика, т.е. на добавената стойност на конкретна социално-икономическа политика. Ако може да се говори за някаква оптимизация на това равнище, то това е максимизацията на маргиналния ефект от дадено управленско въздействие и то по начин, по който икономистът-изследовател оценява същия този ефект и го пречупва през своето съзнание. Появата на релации, които макроикономическото управление оценява като нежелателни, трябва да се избегне, или обратно, да се прецени какъв вид икономическа политика е в състояние да породи приемливи социално-икономически ефекти. Проектирането на бъдещето насочва към добрата политика. Подобно възприемане на макроикономическото прогнозиране гравитира към разбирането на Х. Саймън: "Вместо постоянното търсене на оптимум ние получаваме възможно най-добрата информация за извършване на най-практичния избор."²⁵

²³ Йохансен, Л. Очерки макроикономическото планирования. Т. 1. Москва, "Прогресс", 1982, с. 153-154.

²⁴ Хайек, Ф. Цит. съч., с. 179 Това е и гравитен елемент от т.нар. *спонтанен ред*, чието непреднамерено и непланирано поддържане Ф. Хайек защитава (вж. представянето в Коева, С. Пазарът като спонтанен ред. Приносът на Ф. Хайек. Варна, "Стено", 2002).

²⁵ Цит. по *McCarthy, M. The Nobel Laureates. McGraw-Hill, 2000, p. 33.*

Сходимостта на прогнози, от една страна, и на реалност, от друга, е индикатор за степента на нашето знание за икономическите взаимодействия, както и за силата на евентуалните вътрешни или външни шокови въздействия. Явното и неявно внедряване на определени принципни теоретични концепции за връзките и зависимостите в икономиката стои в основата на количествените проекции. М. Фридман например отива още по-далеч, като твърди, че "...няма никакво значение дали предположенията в основата на икономиката са реалистични, или не". Важното е "...дали тези предположения водят до ползотворни предложения, които могат да бъдат проверени емпирично и по този начин да се демонстрира дали те са валидни, или не". Истинската проверка за верността и адекватността на една теория е степента, в която тя е способна да предсказва бъдещето.²⁶ Прогнозните разчети и тяхната съпоставка с реалността се превръщат в инструмент за оценка на правилността на изходните теоретични концепции. Още повече, че вградените изходни предпоставки твърде често се препокриват с последициите от тяхното приемане.²⁷

В този случай, както и при много други в икономическите (а и при статистическите) изследвания, негативните твърдения са с по-голяма сила и могат да бъдат направени с по-голяма увереност, отколкото позитивните. На тази особеност обръща внимание М. Фридман, като подчертава, че фактите и действителността никога не могат да *докажат* (к. а., М. Ф.) дадена икономическа хипотеза или теория. Те могат само да не съумеят да я отхвърлят.²⁸

За пълнота трябва да се отбележи, че икономическата мисъл познава алтернативни виждания. Американският икономист от началото на ХХ век У. Мичъл се оценява като представител на антитеоретичното направление. Той критикува изграждането на сложни теоретични икономически модели и обяснения на икономическата реалност и предлага да се заложи на прякото наблюдение, което "...не се основава на предварително съставени мнения и в частност защитава пълното измерване на наблюдаваните факти". Тази позиция дава тласък за развитието на т. нар. "дескриптивната икономическа статистика".²⁹

²⁶ Цит. по Гилпин, Р. Глобална политикономия. С., "Д. Яков", 2003, с. 82-83; Бухолц, Т. Цит. съч., с. 272.

²⁷ П. Самуелсън показва, че "... разликата между предположения и предвиждания никога не е особено ясна; това, което се залага като предположение, и това, което се оценява като последиствие от възприемането на дадено предположение, е твърде произволно" (*Pressman, S.* Цит. съч., с. 163). Анализирайки хипотезите, залегнали в основата на производствените функции Р. Дорфман, П. Самуелсън и Р. Солоу подчертават, че "... може би икономистите нямаше да възприемат навика да правят тези предположения толкова свободно, ако те си даваха сметка какво, и колко много, те предполагат" (*Dorfman, R., P. Samuelson, R. Solow. Linear Programming and Economic Analysis. Dover Publications, Inc., 1958, p. 203*).

²⁸ *Friedman, M.* Цит. съч., с. 9.

²⁹ Цит. по Леонтиев, В. Цит. съч., с. 67.

Поради изказаните вече съображения привличането на комплициран математически апарат не е в състояние да подобри прогнозите. Наред с всички останали затруднения комплицираният математически апарат замъглява процеса на формиране на крайния резултат и внася определена доза мистицизъм (компютърът така казва?!). В действителност, какъвто и методически апарат да се използва, конкретната прогноза е винаги персонална, а не безлична (компютърна). Респективно и отговорността (колкото и условна да е тя) е отново персонална. Макроикономическите прогнози винаги носят отпечатъка на субективния фактор, те са продукт на човека, въпреки че качествата на методическия апарат далеч не са за пренебрегване. Използвайки една и съща техника и апарат, различни специалисти могат да конструират различаващи се прогнози. Различията са следствие от заложените теоретични концепции и хипотези, както и от степента на специализирана подготовка на авторския колектив.

Препоръчителният подход при формирането на комплексния методически инструментариум е използването на относително компактни поведенчески функции при отказ от претенции за максимална обхватност във вид на формално изразени функционални зависимости. Техническото изработване на отделните варианти не трябва да е времеемко, като се предостави възможност на изследователя да концентрира вниманието си изключително върху адекватността, допустимостта и приемливостта на резултата, т.е. върху същностните характеристики на проекциите. Методическият апарат трябва да бъде в състояние да изработва (имитира) различни възможни и вероятни комбинации на макроикономически параметри, а крайната оценка на приемливостта на отделните варианти, както и на възникването на потенциално социално-икономическо напрежение, е в компетенциите на икономиста-изследовател.

Някак естествено продължението на процеса на макроикономическо проектиране (планиране?!) се свързва с търсенето на най-добрата управленска комбинация, на *оптимума* в икономическото развитие. Толкова повече, че все още продължаваме да носим инерцията от недалечното ни минало, от усилията за материализиране на т.нар. *теория за оптимално планиране и управление на народното стопанство*. Ил. Балабанов например предлага активното участие на държавните институции за определяне на *оптималната икономическа траектория* (к. а., Г. М.), която по-нататък (се предполага!) би трябвало безалтернативно да се следва.³⁰

На пръв поглед всичко изглежда нормално, напълно логично е да се търси най-добрата политика в перспектива. Но достигането до т.нар. *най-добра макроикономическа политика* предполага, *първо*, формализиране и

³⁰ "... Разкриване от съответните държавни институции на относително най-добрата сред потенциалните алтернативи на национално развитие, т.е. на оптималната му траектория" (Балабанов, Ил. Инвестиционният вакуум – причини и изход. С., "Марин Дринов", 2002, с. 90).

операционализиране на критерия, конкретизиране на целите на икономическото развитие, и *второ*, уточняване на концепцията за макроикономическо управление. И тук нещата започват да се развиват.

На *първо място* въпросът е в това кой и от какви позиции определя целите на икономическото развитие. Обичайният и разпространен отговор е обществото.³¹ В преобладаващия брой случаи формулировката на тези обществени цели е толкова обща и необосновано субективна, че притежава единствено формално и идеологическо звучене. В политическата икономия на социализма например беше формулиран т.нар. *основен закон на социализма*, според който производството се извършва "...в интерес на повишаване на благосъстоянието и на свободното всестранно развитие на асоциацията на трудещите се и на всеки неин член".³² Подобно увлечение по неоперационални, но красиво звучащи формулировки не беше чуждо и за западната икономическа мисъл през 60-те и 70-те години на ХХ век. М. Интрилигатор например формулира целевата функция на федералното правителство на САЩ като съвкупност от "...*функции на социалното благосъстояние* (к. а., М. И.), зависещи от заетостта, производството, покупателната способност на населението, икономическия ръст, циклични процеси, несправедливо разпределение на доходите".³³ Що се отнася до конкретното целеполагане на макроравнище, то историята категорично потвърждава, че то обслужва групови интереси и красивата фразеология остава без покритие.

Всички трудности на макроикономическото управление щяха безвъзвратно да изчезнат, ако обществото беше в състояние да открие еднозначно своите предпочитания в операционален вид, своя собствен алгоритмизиран критерий за оптималност. Тогава икономическите проблеми щяха да се преодолеят и да се заменят с чисто изчислителни проблеми и процедури.³⁴ Същото това общество щеше да излъчи екип от най-умните глави на нацията, които да определят оптималната икономическа траектория и политика и оттам нататък всичко, което следваше да се направи, беше спазването на оптималните предписания. Такъв консенсус обаче историята не познава някога и някъде да е постиган (освен, разбира се, при тоталитарни

³¹ "Промяната е средство за постигане на цели, които обществото си поставя" (Ангелов, *Ив.* Ускорено икономическо развитие – теория и практика. - Икономическа мисъл, 2004, N 1, с. 10).

³² *Медведев, В., Л. Абалкин и др.* Политическа икономия. С., "Наука и изкуство", 1989, с. 460.

³³ *Интрилигатор, М.* Математическия методи оптимизации и икономическа теория. Москва, "Прогресс", 1975, с. 49.

³⁴ Такава е позицията застъпва Е. Матеев през 70-те и 80-те години на ХХ век у нас във връзка с изграждането на т.нар. автоматизирана система за управление на народното стопанство. По-специално "... съвременните методи и техника на управление дават възможност операциите по координирането и даже по оптимизирането да се сведат в своята основа до алгоритми и да се възложат в преобладаващата си част на машини" (*Матеев, Е.* Управление, ефективност, интеграция. В търсене на решения. С., Партиздат, 1976, с. 98).

режими, т.е. при диктатура). Подобен хипотетичен консенсус означава съществуването на единствено правилен път на развитие, което прави безсмислена самата концепция за избор. Наличието на разнообразни варианти и виждания за перспективната икономическа политика оправдава съществуването на различни програми за развитие, конкуренцията между тях и последващия акт на окончателен избор чрез общонационално изявяване на предпочитанията.

Второ, концепцията за макроикономическо управление няма нищо общо с максимизация или минимизация на определен количествено изразен критерий за оптималност. Подобна трактовка е опит за решаване на труден проблем по лесен начин, а съгласно добре известен принцип на кибернетиката трудните проблеми изискват трудни решения.³⁵ Основна задача на макроикономическото управление е съчетаване на отделни интереси и създаване на условия (институционална рамка) за разгръщане на активността на субективния фактор като предпоставка за социално-икономически прогрес. Съчетаването на интересите означава достигане до взаимноизгодна и приемлива ситуация, до оценка и съпоставка на различните видове аргументи и до приемане на компромиси. Това е нещо напълно различно от оптимизация, разбирана като количествена изчислителна процедура, поради което и макроикономическото управление нерядко наподобява на изкуство. И тук могат най-добре да се усетят връзките между икономика и политика.³⁶

Хората са устроени по начин, който предполага плурализъм в предпочитанията и избора. Ако се вземе отделен индивид, там малко или много съществува яснота относно мотивите на действие, интересите и преследваните цели. Нещата се усложняват изведнъж неимоверно, ако към първия индивид се прибави втори. Тогава се оказва, че единият желае едно, а другият е заинтересуван от друго. Освен ако не съществува не-принудително единомислие (като крайност), взаимодействието между двата индивида е еквивалентно на функционирането на многопартийна система. Мирното взаимноизгодно съжителство предполага извършването на компромиси и от двете страни. И когато те са принудени да живеят съвместно, тогава в това миниобщество в лабораторен вид се появяват всички проблеми на общественно-икономическото развитие. По думите на древните мислители истинският мъдрец трябва да е способен да види "...вселената, отразена в една песъчинка".³⁷

³⁵ "...Винаги и във всички науки проблемните решения трябва да бъдат адекватни на проблемите..." (Ойкен, В. Основи на националната икономика..., с. 358).

³⁶ Според Дж. Бюканан "...Икономикът изучава цялата система на разменни взаимоотношения; политиката (politics) се занимава с цялата система на взаимоотношения, основани на принуда или потенциална принуда. В почти всички социални институции има елементи от двата типа поведение..." (Buchanan, J. What Should Economists Do? A Liberty Press Edition, 1979, p. 34).

³⁷ Кругман, П. Цит. съч., с. 301.

Добър пример за градивно отношение към наблюдаваните реалности и злоупотребата с управленските възможности на държавата за максимизиране на фиксиран критерий за оптималност предоставят различията в моделите на поведение и предпочитания на населението в САЩ и ЕС. Номиналната величина на БВП на човек от населението в САЩ превишава чувствително тази в ЕС (примерно с 50%).³⁸ Политическият елит на ЕС е загрижен от това различие и дискутира различни политики за неговото намаляване. Същевременно продължителността на работа в САЩ е чувствително по-висока от тази в ЕС. Едно мащабно проучване, проведено от швейцарската UBS, показва, че работните часове през годината в САЩ (на примера на Лос Анджелис) през 2003 г. са с 15% повече от тези на западноевропейеца (2022 часа в САЩ срещу 1757 часа в ЕС-15). Гражданите на Париж, Копенхаген, Берлин или Франкфурт работят още по-малко – 1642 часа годишно. По средата е оценката за Източна Европа – 1887 часа. Чувствително различие има и в официалните празници (неработни дни) през годината – те са примерно 11 дни в САЩ (Лос Анджелис), но 30 дни в Гърция (Атина), Испания (Барселона) и Германия (Франкфурт), 29 дни в Холандия (Амстердам) с т.н.³⁹ Има съществени различия в начина на живот в САЩ, от една страна, и ЕС, от друга. Гражданите на САЩ предпочитат да работят повече и да получават повече, докато в Европа се цени свободното време. Ако управленският елит в ЕС се стреми да намали икономическите различия със САЩ на всяка цена (народностопански критерий за оптималност?!), трябва да оказва натиск и за увеличаване на заработваните часове. Но нито един политик в ЕС не си позволява да се докосне до тази чувствителна за европейеца тема.

Вариант на приемане на концепцията за народностопанска оптималност (или даже за това, което се нарича *социално инженерство*) са предложенията за формирането на надпартийни научни колективи за съставяне на стратегия за социално-икономическо развитие. Дж. Бюканан нарича този тип икономисти *социални* (к. а., Дж. Б.) и определя тяхната загриженост като насочена “изключително към разпределението на оскъдни ресурси между конкуриращи се крайни ефекти и ползи”,⁴⁰ т.е. по същество като полагани усилия за решаване на изчислителна разпределителна задача в статичния ѝ формат. Но дори и в такъв вид такава универсално приемлива стратегия не би могла да съществува, а още повече ако се третират въпроси на избор на социално-икономически

³⁸ Статистически справочник 2006. НСИ, с. 298-299.

³⁹ Prices and Earnings (A Comparison of Purchasing Power Around the Globe). UBS, 2003 edition, p. 23 (източникът е достъпен в Интернет).

⁴⁰ Buchanan, J. Цит. съч., с. 23.

алтернативи на развитие.⁴¹ Партийните структури концентрират в своите образувания колективи от единомишленици и предлагат на публиката своето виждане за бъдещо развитие. Надпартийността на една хипотетична стратегия за социално-икономическо развитие предполага междупартиен консенсус, което обезсмисля съществуването на многопартийната система (т.е. система, която предполага плурализъм при формиране и защита на различни варианти на социално-икономическо развитие) за обществено управление.

Макроикономическите прогнози могат да бъдат действени инструмент за управление при условие, че инкорпорират в себе си идентифицирани управленски въздействия, както и оценения количествен израз на влиянието на възможни външни екзогенни шокове. Инструментите за оказване на управленски въздействия са с пазарен характер, а всякакъв вид проектиране е по своята същност индикативно. По универсално действаща презумпция усилията на всяко макроикономическо управление са насочени най-вече към осигуряване на социално-икономически просперитет на страната, а доминиращото мнение за използването на компактен агрегиран икономически индикатор за напредък са темповете на икономически растеж. Когато статистиката отчита относително високи темпове на икономически растеж, надделява удовлетворението на макроикономическото управление, и обратно.

Следователно проблем на икономическата мисъл е открояването на тези и такива управленски въздействия, които са в състояние да осигурят *висока и приемлива икономическа динамика* в съответствие с доминиращата и прилагана икономическа философия. За съжаление обаче икономическата мисъл далеч не е единодушна по отношение на множеството добри (в посочения смисъл) управленски решения.

В специализираната литература се приема, че модерната теория на икономически растеж стартира с известната статия на Р. Солоу през 1956 г.⁴² За следващия половин век обаче теорията идентифицира много повече неясноти, отколкото безспорни истини. Според едно сполучливо направено сравнение този, който твърди, че е наясно с проблемите на растежа, е все едно да твърди, че може да рисува като Тициан, след което да начертае празен правоъгълник и да каже, че от картината липсват само някои технически детайли.⁴³

⁴¹ Тази истина е осъзната достатъчно навреме от водещи икономисти. Например още през 1952 г. М. Абрамоуиц, пионер в изучаването на икономическия растеж, подчертава, че не "... съществува един-единствен най-добър начин за постигането от едно общество на икономическо развитие" (Цит. по *Гилпин, Р.* Цит. съч., с. 406).

⁴² *Solow, R.* A Contribution to the Theory of Economic Growth. - *Quarterly Journal of Economics*, 1956, Vol. 70, p. 5-94. Тази година се отбелязва 50-годишният юбилей на това научно събитие.

⁴³ *Pritchett, L.* The Quest Continues. - *Finance & Development*, March 2006, p. 21.

Макроикономическото управление е комплицирана човешка дейност, която по особен начин съчетава интереси и отговорности. И тази сфера не е изключение от водещия мотив на А. Смит за собствения егоистичен интерес като двигател на прогреса. Човекът на върха на правителствената администрация се стреми да се изяви с ясното съзнание за попадналия му изключително рядък шанс. Трудно и неясно е как би могъл да се ползва с всеобщо уважение и признание при пасивна политика, при следване на правила. Активната позиция, особено ако е печеливша, е гаранция за адмирации. Същевременно отговорността се размива. Съвременното държавно устройство стъпва на колективната отговорност, която асимилира личната отговорност и ограничава възможните лични неблагоприятни последици.

Собственият егоистичен интерес на управляващия представлява полезна първа апроксимация за обяснение на процесите, а може да прерасне дори и в работна хипотеза. Но само толкова. Според Ч. Киндлебергер успешното управление се нуждае от нещо повече. Необходимо са определен тип самоограничения, доброволно отстъпление тогава, когато замислените силови мерки буксуват, и най-вече – “активна икономическа отговорност от името на системата като цяло”.⁴⁴

Изкушенията за въвеждане на *стимулиращи икономическия растеж* и (особено) *бързо действащи и научнообосновани* макроикономически управленски въздействия не са малки и не са малко. Най-често те се материализират в спорни макроикономически решения с неясни последици. *Очевидно печеливша* макроикономическа политика е заиграването с данъчните ставки. Идеите са взаимствани от т.нар. *икономика на предлагането* без необходимото вникване в нея, задължителното осмисляне на световния опит и местната специфика. Съвременното разбиране на *икономика на предлагането* кореспондира с широк спектър от структурни реформи, които третират взаимодействието между продукция, разходи, технология и ефективност на организацията. Л. Клайн предупреждава против увлечението към елементарно приравняване до популярното разбиране за съкращаване на данъчни ставки и дерегулация, извършвано до голяма степен самоцелно.⁴⁵ В допълнение трябва да се изтъкне, че емпиричните доказателства за обратната зависимост между равнище на данъчно облагане, от една страна, и темпове на икономически растеж, от друга, са “...много по-слаби, от очакванията, които теорията може да събуди”, и се отнасят много повече за най-слабо развитите страни.⁴⁶

⁴⁴ *Kindleberger, C. Comparative Political Economy (A Retrospective)*. The MIT Press, 2000, p. 429.

⁴⁵ *Klein, L. My Professional Life Philosophy*. - In: Szenberg, M. (ed.). *Eminent Economists. Their Life Philosophies*. Cambridge University Press, 1992, p. 186.

⁴⁶ *Tanzi, V., H. Zee. Fiscal Policy and Long-Run Growth*. - IMF “Staff Papers”, Vol. 44, N 2, (June 1997), p. 187.

Прилагането на конкретни мерки предполага съобразяване с и отчитане на различните народностни и дори културни особености, които предопределят факта (по думите на Д. Норт), че "...едни и същи формални правила и/или учреждения, наложени върху различни общества, дават различни резултати".⁴⁷ Например намаляването на данъчното натоварване на богатата прослойка от населението (понижаване на максималната данъчна ставка с 10 процентни пункта!) в началото на новия ХХI век се фунда на логично звучащата хипотеза за пренасочване на освободените средства към производствени инвестиции. Практиката обаче показва, че *добрата* хипотеза у нас не действа. Макроикономическата политика води до преразпределение на ресурсите, като богатите стават все по-богати за сметка на основната част от българското население и на дългосрочната загриженост на правителството за бъдещето на страната. По широко разпространената сред икономистите метафора "*не е възможно да избутате с връв*" намаляването на върховите данъчни ставки няма да осигури автоматично по-висок дългосрочен икономически растеж.

Поведението на начеващия богаташ като следствие от бързото (и донякъде неочаквано) разрастване на материалните му възможности не е новост за специализираната литература. Преди повече от век Т. Веблен детайлно анализира този проблем и формулира т.нар. *културна теория на потреблението*. Неговият анализ демонстрира, че в ранни етапи на развитие на производствената (а и дори обществената) култура "...непроизводителното потребление е индикатор за юначество и достойнство". В такива общества върховите потребители използват възможностите си не за разгръщане на икономическата си мощ, а за събуждане на завист и ревност у околните.⁴⁸

Всяко ново правителство у нас идва на власт с някакви обещания. Колкото са по-големи и ефектни те, толкова по-голяма е вероятността да увлекат повече избиратели. Трудността идва по-късно, когато е необходимо да се оправдават поетите ангажменти. Нерядко се лансират различни по съдържание уговорки, но в крайна сметка общественият натиск принуждава правителствата и конкретния макроикономически елит да отговорят по някакъв начин. Отговорът включва прилагане на конкретни макроикономически въздействия като елемент на цялостна дискреционна макроикономическа политика.

Твърде често изкушенията за прокарването на *съществени* мерки надделяват. Почти като закономерност проблемите не се идентифицират правилно, вследствие на което и предлаганите мерки не са в състояние да отстранят причините за неблагоприятните явления. Неточната иденти-

⁴⁷ Норт, Д. Институции, институционална промяна и икономически резултати. С., "ЛИК", 2000, с. 56.

⁴⁸ Pressman, S. Цит. съч., с. 89.

фикация не е толкова (и невинаги) поради професионална неспособност, колкото поради непреодолим сблъсък на интереси.

Икономическата теория не оценява еднозначно възможностите на макроикономическото управление да въздейства ефективно (положително) върху икономическите процеси. Световната практика недвусмислено показва, че за малки (а и за средно големи) страни разумната и здравословна макроикономическа политика е длъжна да се придържа към следните основни изисквания: *първо*, да следва и въдворява установени и доказани безспорни принципи на макроикономическо управление (например осигуряване на действието на пазарни механизми), и *второ*, да не допуска влошаване на условията чрез прибързани и недостатъчно добре обмислени решения. Първото изискване предполага позитивно действие, а второто изключва негативни въздействия.

При анализа на различните разновидности на макроикономическа политика специалистите са подчертано внимателни, особено когато е необходимо да се формулират общовалидни препоръки. Ф. Хаан и Р. Солоу достигат до извода, че като цяло не е приемливо да се игнорира изборът на вариант на конкретна макроикономическа политика, но нейната оценка остава проблематична и несигурна. Те са съгласни, че съществува такава конкретна макроикономическа политика (разбирана като управленска дискреция), която може да подобри целия комплекс от макроикономически показатели, но нейното определяне е нелесна задача. Проблемът в крайна сметка опира до оценката на изгодата от прилагането на подходящата и правилна макроикономическа политика, от една страна, и на загубата от прилагането на неподходяща такава, от друга.⁴⁹ Аналогично звучи и проблемът с дискреционната монетарна политика, който принуждава М. Фридман да се застъпи за т.нар. *k*-правило, т.е. задоволяване с ежегодно увеличение на паричното обръщение с *k*% и отказ от дискреционна монетарна политика.

Добрата макроикономическа политика трябва да намалява неопределеността и паралелно с това *триенето* в икономиката и най-вече – величината на транзакционните разходи.⁵⁰ Излишните непроизводителни обороти (високо триене) на производствения апарат намаляват ефективността с всички произтичащи от това неблагоприятни последствия. Бюрократичната държавна машина, както и несигурността и непредвидимостта отежняват производствените разходи и съкращават възможностите за икономическа експанзия.

⁴⁹ Hahn, F., R. Solow. A Critical Essay on Modern Macroeconomic Theory. The MIT Press, 1997, p. 150.

⁵⁰ Детайлен анализ на теоретичните основи на макроикономическото управление по отношение на съчетанието между дискреция и правила може да се намери в Минасян, Г. Пътят към Евро: Опитът на страните от Източна Европа с паричен съвет. С., "Марин Дринов", 2004, гл. II.

Характерът на макроикономическото управление има отношение и към икономическото възпитание на населението и икономическите агенти, както и към култивирането на пазарните ценности. Това е истина, осъзната още преди две столетия и прекрасно изразена от Дж. Бентам: “Образовайте хората и им дайте възможност свободно да гласуват и всичко останало само ще си дойде на мястото.”⁵¹ Неустойчивите нееднозначни правителствени икономически сигнали поддържат илюзията за леко и безрисково преодоляване на евентуалните препятствия. Това се отнася с особено голяма сила за българската действителност, в която традиционно се насажда идеята за почти безграничната икономическа сигурност и спасителните възможности на държавата (държавния бюджет).

В търсене на решения, удовлетворяващи широката публика, не едно правителство прибегва до риторика и недостатъчно премерени действия, свързани с т. нар. *социално пазарно стопанство (СПС)*. Твърде често (ако не като правило) симпатиите на макроикономическия елит произтичат от магическата привлекателна за политиците сила на прилагателното *социално*, без достатъчно разбиране и вникване в същността на идеите. Това, което се търси и подразбира от конкретното управление, е активното преразпределение на произведените продукт в името на неясно формулирани социални цели. Последните се конкретизират от управленския партиен елит в присвоеното им качество на грижовни патриотични стожери при аморфни представи за източниците на тяхното финансиране. В крайна сметка това, което реално се залага при подобен тип управление, е движението към и осигуряването на егалитаризъм, разбран в неговата примитивна форма – недопускане на относително висока материална диференциация на населението независимо от причините за нейния произход.

Като “духовни бащи на социално ориентираната пазарна икономика” според О.Шлехт трябва да се посочат В. Ойкен и Л. Ерхарт.⁵² Дори и при най-последователните защитници на СПС обаче може трудно да се намери ясна и недвусмислена дефиниция на СПС, както и да се разграничат специфичните ѝ отличаващи я характеристики. В своя основен труд по СПС О. Шлехт използва различни нееднозначно тълкувани съждения и определения, например:

(1) “...идеята за СПС беше замислена като по-обхватна концепция, надхвърляща рамките на чисто икономическите преимущества” (с. 27);

⁵¹ Цит. по Шумпетер, Й. История на икономическия анализ..., с. 229. Почти век по-късно австриецът К. Менгер проповядва, че “... икономическият прогрес се обуславя от растежа на знанието” (цит. по Коева, С. Цит. съч., с. 39).

⁵² Шлехт, О. Основни и перспективи на социалното пазарно стопанство. С., “Информа Интелект”, 1997, с. 25.

(2) "...СПС представлява социално ориентирано устройство на икономиката, при което чрез свободна и упорита дейност на хората в най-голяма степен се осигурява стопанска резултативност и социална справедливост за цялото общество" (с. 30);

(3) "...СПС е този обществен ред, който съответства най-добре на техните (на хората – б.а., Г.М.) естествени икономически и морални нужди" (с. 41);

(4) "...СПС е система, ориентирана именно към осигуряването на възможности за индивида при едновременното ликвидиране или поне ограничаване на концентрацията на икономическа мощ, както и форма за насърчаване на поемането на социални ангажименти" (с. 49);

(5) "...социалният елемент на германската стопанска система се състои в това, че индивидуалната стопанска дейност може да се разгърне в пълна степен и ефективно само в законовите рамки, определени от държавата" (с. 51) и др.

Може би най-ясна е постановката, че "...пазарната икономическа система се нуждае от едно социално допълнение или от активна социална политика, осигуряваща съществуването на старите хора, на децата и болните" (с. 47). В тази си форма обаче тя е общовалидна за развитее общества и е нещо съвсем различно от стремежа към активно преразпределение на произведения продукт, който се подразбира у нас. В добавка трябва да се отбележи, че в цитираните два основни труда на В. Ойкен не може да се открие използването на прилагателното *социален* в контекста на СПС. Ойкен акцентира върху нещо по-различно, а именно, че принципът на свободата е сърцевината на социалния въпрос, и че "...социалният въпрос по своята същност е въпрос за свободата на човека", както и че икономическият растеж има приоритет пред преразпределението.⁵³ В такъв контекст *социалният въпрос* на В. Ойкен едва ли може да възбуди каквито и да са негативни реакции и възражения.

Показателно за широкото разпространение на различни по форма спекулации на тема *социално* е и представянето на т.нар. "*социален оптимум*" (?!) като традиционно включващ се елемент в икономическите програми.⁵⁴

Ф. Хайек е един от икономистите, който реагира много остро на злоупотребата с прилагателното *социален*. По негови думи

⁵³ Ойкен, В. Основные принципы экономической политики..., с. 191, 267; Шлехт, О. Цит. съч., с. 97.

⁵⁴ "Традиционно икономическата политика се изучава като *програма* (к. а., П. К.), включваща цели, обекти и инструменти в контекста на теоретичната рамка, която разглежда правителствените действия като необходими за постигането на *социален оптимум* (к. а., П. К.)" (Корлирас, П. Променящи се перспективи в теорията на икономическата политика. - Икономическа мисъл, 2005, N 5, с. 24).

прилагателното *социален* е "...вероятно най-объркващият израз в целия наш морален и политически речник". Той смята, че при използването на понятието СПС Л. Ерхард никога не е имал предвид представата, която се придава на словосъчетанието впоследствие. В разговор с Л. Ерхарт последният го уверява, "...че за него пазарната икономика не трябва да се *прави* (к.а., Ф.Х.) социална, а е била вече такава като резултат от своя произход".⁵⁵

Рязко отрицателно е мнението на Ф.Хайек и за широко използваното словосъчетание *социална справедливост*, което (Хайек преценява) "...е изпразнено от съдържание и в някои случаи дори е безсмислено".⁵⁶ Историята показва, че управленският елит търси и пуска в обръщение красиво звучащи идеологеми с първоначално искрено добри намерения (може би?), които не след дълго се окарикатуряват и прикриват необосновани управленски своеволия.

Нашата практика познава немало опити на злоупотреба с прилагателното *социален*. Както винаги при политическите истории, става въпрос за привличане на публика с примамливи и добре звучащи словесни конструкции. Било поради невежество, било поради съзнателно изкривяване (самозалъгване?!) се пускат в оборот икономически концепции, чието приложение би докарало (както е и докарвало) икономиката до фалит.⁵⁷ Лошото в такива случаи е, че винаги се намират обучени глашатаи, които раболепно да предложат услугите си на управленския елит във вид на *научно обосноваване*. Последствията никога

⁵⁵ Хайек, Ф. Цит. съч., с. 153, 157. Също там (с. 143) Ф. Хайек привежда мисълта на Конфуций, според когото "когато думите загубят значението си, хората ще загубят свободата си".

В нашия широко използван икономически речник съществуват и други думи, използвани в неудачен и заблуждаващ контекст. Такава дума например е *надценена* (*подценена*), когато става въпрос за валута. Твърде често (ако не като правило) английският термин "*appreciation*" се превежда у нас като "*надценяване*" (когато става въпрос за българския лев) и по-нататък се употребява като аргумент за промяна на фиксирания курс. Последното може да се квалифицира като съзнателно усилие за заблуждаване. Точният превод на "*appreciation*" (когато става въпрос за валута) е "*засилване*" (или "*усилване*") било номинално, било реално. Използва се погрешният превод, а след това се променя смисълът на определението. В българския език "*надценявам*" означава например, когато човек тежи 80 кг, а се представя като тежак 100 кг, т.е. *надценява* теглото си. И този смисъл няма нищо общо със съдържанието на "*appreciation*".

Заслужава също да се отбележи, че нередко икономисти си позволяват да използват езика в неясен и нееднозначен смислов контекст. Например "Много е важно обществото да си изработи механизъм за съчетаване на *здравословни идеи* (к. м., Г. М.) със *здравословни интереси* (к. м., Г. М.) (?!) (Ангелов, Ив. Цит. съч., с. 12.).

⁵⁶ Цит. по Коева, С. Цит. съч., с. 195.

⁵⁷ Вероятно невъзможността на икономиката едновременно, *първо*, да работи достатъчно ефективно; *второ*, да осигурява единствено приятни емоции на хората; *трето*, да удовлетворява желанията на всички членове на обществото, е причина преди повече от 150 години английският историк Т. Карлайл да лепне на икономическата наука етикета "*мрачна наука*" ("*dismal science*", който и до днес не е забравен).

не са били добри, но въпреки това е сигурно, че подобен вид злоупотреби ще се появяват и в бъдеще. Те са още по-вредни за българското общество, което традиционно изповядва егалитаризма във възможно най-непривлекателната му форма.⁵⁸

*

Икономическата мисъл е призвана да формира адекватни теоретични основи за разбиране и осмисляне на икономическите взаимодействия. Тя преследва както чисто познавателни стойности (позитивна наука), така и изработването на конкретно-приложни управленски предписания (нормативна наука). Критерий за жизнеността на дадена икономико-теоретична позиция е демонстрираната възможност за предвиждане на процесите и за формулирането на ефективни управленски решения. Особеностите на определена икономическа теория насочват и към избора на конкретен методически инструментариум.

Историята познава голямо разнообразие от теоретични опити за обяснение на икономическите процеси. Животът е толкова разнолик, че не може да се вмести в никаква рамка. Разбиранията се променят, като всяко ново теоретично обяснение е своеобразно отрицание на предходното. Въпреки това обаче като цяло човешкото знание за икономическите процеси във времето се допълва, разраствайки се. Натрупаният опит остава и обогатява човешките представи. Новото идва, но старото периодично напомня за себе си. Всичко това оформя облика на съвременната икономическа мисъл – обновяване и адаптиране към променените условия, но при неизменното императивно изискване за поддържане на приемственост, за съхраняване на вече теоретизиран опит, за подобряване на устойчивостта на теоретичните концепции.

Инструментите на икономическия анализ са разнообразни и нерядко – взаимствани от други науки. Следвайки Ф. Хайек, трябва да се съгласим, че "...никой не може да бъде добър икономист, ако е само икономист".⁵⁹ Количествените методи се очертават като задължителен елемент в арсенала на икономиста-изследовател. Икономическата наука обаче не се нуждае от прекалена математизация. Подобно увлечение загърбва основни въпроси на науката, чиято крайна цел е изучаването на човека. Наблюдаваната злоупотреба с математизацията (там, където и доколкото я има) засилва неоправдано абстракцията в икономическата наука и в крайна сметка я откъсва от основното ѝ предназначение – да служи на икономическата политика.

⁵⁸ По този въпрос заслужава да се проследи задълбоченият анализ на Р. Аврамов (Аврамов, Р. Стопанският XX век на България. С., ЦЛС, 2001, т.2. 3).

⁵⁹ Цит. по *McCarty, M.* Цит. съч., с. 367.

Икономическата мисъл и теория не предлага твърди и сигурни рецепти за икономически прогрес. В света си съжителстват различни варианти на икономическа политика, които водят до твърде различни, понякога дори и несъвместими резултати. Нито една конкретна макроикономическа политика сама за себе си не може да осигури желаните позитивни резултати. Немалка роля изпълнява икономическата интуиция и способността за правилна ориентация в изключителното разнообразие от разностранно действащи условия и фактори.

Икономическата мисъл и теория не е единодушна по отношение на плюсовете и минусите на дискреционната макроикономическа политика. Все пак обаче в по-ново време се забелязват по-ясни сигнали за пренасочване към по-премерени, по-въздържани и по-лимитирани действия на макроикономическо равнище. Това се отнася с много по-голяма сила за малките (а и дори за средните) страни и икономики, доколкото съвременният глобализиращ се свят предполага а priori движение в определено русло.

Добрата стратегия е придържането към твърди и ясни правила при провеждането на макроикономическата политика, притежаващи висока предвидимост. Правилата трябва да включват непрекословно придържане към пазарните принципи на управление по целия фронт от икономически взаимодействия, последователно култивиране на чувство за поемане на риск от страна на населението и икономическите агенти за извършваната икономическа дейност, както и носене на отговорност за възможните и вероятните последствия. Държавата трябва да престане да бъде социален гарант за всички възможни икономически неблагоприятия в страната. Тя трябва да изпълнява ясно дефинирани, разписани и разгласени функции, достатъчно добре формулирани и известни в теорията на пазарното стопанство.